

‘La Dragonera’ i la ‘Torre de Sant Elm’ baleàrics enfront ‘La Dragunara’ i el fortí ‘Sant l’Ermu’ maltesos

Autor: Miquel Ques

Data de publicació: 24-04-2019

En Miquel Ques ens exposa algunes analogies toponímiques entre Malta i Mallorca, dues terres vinculades històricament.

Després de les Vespres Sicilianes del 1282 i la coronació de Pere II el Gran, comte de Barcelona, com a Pere I de Sicília, i en conseqüència, després de la batalla naval de Malta del 1283, els catalans es van instal·lar a l'illa d'aquest nom. Des de llavors, la presència de la Nació Catalana hi fou intensa i sostinguda. Va durar-hi segles. Fins i tot, més enllà que l'emperador Carles concedís a perpetuïtat i franquesa el feu d'aquesta illa als cavallers de l'Orde de l'Hospital de St. Joan de Jerusalem.

Des d'aquell any 1283 són múltiples els lligams, els contactes, les influències i el pòsit català —humà i cultural— en aquelles terres. En aquest article, ens fixarem en dos topònims radicats a l'illa de Malta que són gairebé idèntics als de dos indrets de l'illa de Mallorca. Els indrets en ambdós casos són molt propers geogràficament. Els primers, a l'illa de Malta, s'anomenen Dragunara i Forti de Sant l'Ermu. I els segons, a l'illa de Mallorca, es diuen La Dragonera i Torre de Sant Elm.

Dragunara/Dragonera

A la ciutat de Saint Julian, entre Sliema i Pacevilles, a l'illa de Malta, hi ha un lloc costaner anomenat Il-Ponta tad-Dragunara: ‘La punta de la Dragonera’. Es tracta d'un topònim que fa referència a una petita península, la qual des d'una vista zenital apareix en forma de drac o dragó. Però amb aquest mateix topònim trobem, a la mateixa Malta, i també a la costa, a l'extrem nord-oest de l'illa, un altra indret anomenat Dragonara cave, que és una mitja cova oberta al cel i amb una petita entrada on s'hi endinsa el mar.

Doncs bé, es dóna la circumstància que a tocar de l'illa de Mallorca, a la seva part occidental, es troba la coneguda illa La Dragonera/Sa Dragonera, que des d'una mirada tan zenital com escenogràfica emergeix també amb una certa aparença de dragó. L'illa està coronada per la torre de defensa o far de Na Pòpia o Na Popis i està separada de Mallorca per un estret freu.

Sa Dragonera, illot de Pantaleu i Torre de Sant Elm

Proximitat i silueta de l'illa Sa Dragonera i Torre de Sant Elm

Si ens fixem en el topònim maltès Dragunara, podem apreciar una semblança fonètica més que evident amb el topònim català «Dragonera». Simplement difereixen en la terminació de l'arrel i en la del sufix. Hi ha l'arrel dragu- en maltès i drago- en català. I el sufix -ara en maltès i -era en català. Es a dir, es tracta, òbviament, del mateix mot.

Originàriament Dragunara/Dragonera derivarien del grec ?????/drákon, que significa «serp», el qual va ser prestat al llatí sota la forma de draco, que vol dir «dragó». Però també agafa en aquesta llengua el significat de «guardià» o «vigilant».

En català «dragonera» és un mot polisèmic. Podria referir-se, en primer lloc, a una planta: l'Arum dracunculus. Per mitjà de 'dragonera' hom també designa una herba cultivada en jardineria: la Dracunculus vulgaris. Així mateix, es pot referir a una taca que surt en els ulls d'alguns quadrúpedes. Encara més: indica igualment o bé un lloc on abunden els dragons o bé un cau de dragons. Aquesta darrera accepció és la més popular i comunament coneguda i emprada.

Precisament, a l'illa balear 'La Dragonera' s'hi troba la «sargantana gimnèsia o balear»: la Podarcis lilfordi —rèptil a camí entre un dragó i una serp—, altrament coneguda, també, com a «dragonet/dragó». Això no obstant, quan hom esmenta «dragó», hom es refereix comunament o al «dragó negre» —el Gecko mauritanicus— o al «dragó d'ombra» —el Gecko triedrus—, rèptils que viuen a l'interior o a l'exterior de les cases o dins les tanques o entre el llenyam. Semblantment, a les illes de Malta, Gozo i Comino, també s'hi troba una varietat de sargantana o dragó. En aquest cas, la Podarcis filfolensis, que és l'únic lacèrtid d'aquest arxipèlag.

Topònims semblants a 'Dragunara/Dragonera' es troben escampats en d'altres terres. A les occitano-provençals, a Sardenya, a la península itàlica o a l'Aragó. Però també a Grècia. En el cas dels emplaçaments italians la paraula varia: Dragonara, Dragonera, Dragoniera, Dragonaria, Dragunaia, etc. En terres occitanes, hi registrem Dragonhièira. En versió afrancesada, Dragonnière.

Tornem a la Nació Catalana. Exemples concrets d'aquest topònim els trobem, almanco, en tres indrets més del domini lingüístic català. De primer, al costat de la ciutat de l'Alguer a l'illa de Sardenya. A l'Alguer, hi ha «la cala Dragonera». En segon lloc, el trobem a l'illa de Menorca. En concret, en una alqueria del terme de Maó denominada 'Dragonera'. I tercerament, a la mateixa Mallorca: a la vila de Santa Margalida. Allí hi ha una contrada coneguda com 'Sa Dragonera', que està situada vora uns barrancs.

Quant a la pronunciació del mot «dragonera», els catalans de Mallorca vocalitzen la penúltima vocal del mot majoritàriament com una 'e' tònica tancada: Dragon[é]ra. Ara bé, a l'interior de l'illa o bé en un registre més popular la 'e' hi és pronunciada de manera encara més tancada: hom podria arribar a sentir una 'e' neutra tònica: Dragon[?]ra. En aquest darrer cas, s'acostaria més des del punt de vista fonètic al mot «dragonara» maltès. Filem més prim i anem a cercar la pronúncia menorquina, eivissenca i sollerica. En les tres contrades es neutralitza la 'o' àtona en 'u'. Aleshores tendríem 'Drag[u]nera', com també és el cas del dialecte del català central del Principat de Catalunya. Com se vulla que sigui, aquesta pronúncia amb 'u' és la més propera a la Dragunara del maltès.

La primera referència medieval catalana sobre l'illa 'Dragonera' mallorquina la tenim en el Libre dels feyts del rei Jaume I: «E quan aquesta paraula haguem donada, respòs-nos En Berenguer Gairan, còmit de la galea, que ell havia estat en la terra. E demanam-li quins ports havia de prop de la ciutat, de part envers Catalunya. E dix-nos que aquí havia un puig lluny de la ciutat tres llegües per terra, e per mar vint milles, e aquell puig havia nom la Dragonera, e no es tenia ab la terra ferma de Mallorques, e que hi havia un pou d'aigua dolça: e quan ell hi fo una vegada, los seus mariners ne tragueren aigua». És precisament per aquesta informació, la de la presència d'un pou o escletxa d'aigua dolça en aquest indret, que sabem que aquesta està situada dins la Cova de sa Font, altrament coneguda com la

'Cova des Moro'. L'origen del topònim 'Dragonera' seria una el resultat de l'evolució del llatí traco/traconis, que té el significat de 'escletxa' o 'cavitat dins la terra'.

Desconeixem si rere el Dragunara maltès hi ha o hi havia, una cova o escletxa d'aigua. Sí que hi és en el cas de la cova de Malta anomenada Dragonara cave, un indret o escletxa on s'hi pot trobar aigua. En aquest cas, però, aigua de la mar.

Sant l'Ermu / Sant Elm

A l'illa de Malta, no lluny de la península Dragunara. Concretament més al sud, a la petita península de Xiberras/Sciberras, on hi ha la mateixa capital del país, La Valletta, s'hi troba el Fort de Sant l'Ermu, fortificació militar que domina dos ports a banda i banda: el Gran Port i el port de Masamxett.

Antiga pintura de Sant L'Ermu (Malta)

Abans de la construcció de la fortalesa de Sant l'Ermu, el lloc era nomenat antigament Della Guardia. El 1417, en temps del rei Alfons I de Sicília el Magnànim —l'Alfons IV, comte de Barcelona— i essent lloctinent-governador del regne de Sicília l'Antoni de Cardona i de Luna, va ser instal·lat en aquest punt un lloc permanent de guaita. Just al costat d'on hi havia una antiga capella dedicada a St. Erasme/St. Elm, de la qual denominació pren nom la fortalesa. De fet, el 20 de gener de 1420, el rei Alfons I de Sicília infeudà, per 30.000 florins d'Aragó, Malta i Gozzo a Antoni de Cardona, lloctinent governador del Regne de Sicília.

En aquest mateix lloc, després d'haver revertit aquest, de nou, al domini reial en temps del Rei Catòlic, rei que era conegut allí com Ferran III de Sicília, i després d'un atac turc, fou erigida una altra torre grossa de guaita. Va ser aixecada l'any 1488: és la 'Torre de St. Elm'. Està a la vora de l' antiga capella dedicada a St. Erasme/St. Elm. D'ella en prengué el nom, també, la fortalesa actual.

Amb l'arribada dels cavallers de l'Hospital de St. Joan de Jerusalem a Malta, el lloc cobrà encara més importància defensiva. I encara posteriorment la fortalesa s'anà transformant, de manera que al 1552 s'hi afegí un fossat. En aquest any, En Joan d'Omedes era el gran mestre de l'Orde de l'Hospital.

Pel que fa a aquest topònim, es dona la circumstància que a Mallorca, molt a prop de La Dragonera i havent passat el freu, mentre es fa via cap a Ciutat de Mallorca, es troba l'illot d'El Pantaleu/ Es Pantaleu.[1] Aquest petit illot protegeix el petit port natural o platja de Sant Elm, lloc abans conegut com La Palomera —port a recer de la tramuntana—. La Palomera és el primer indret on el comte/rei Jaume I fondejà i féu desembarcar, el 7 de desembre del 1229, la seva host abans de conquerir la Ciutat de Mallorca. Just després de la conquesta, Sant Elm, antea La Palomera, pertocà al bisbe de Barcelona Berenguer de Palou, que en traspassà el domini útil a Bernat Basset.

El 1279, En Bernat Basset cedí al rei Jaume II de Mallorques una part del rafal de La Palomera per a construir-hi un hospital i un oratori dedicat a Sant Elm, la qual cosa, convertí l'indret en un lloc referent per a mariners i pescadors. En aquest indret, al 23 de maig del 1302 el rei Jaume II de Mallorques manà de construir-hi, a més, una torre. Les obres es feren molt lentament i continuaren encara el 1342, en temps de Jaume III de Mallorques. La torre esdevingué un lloc de descans per al mateix rei Jaume III. Ja amb el rei Pere el Cerimoniós se n'ordenà al 1344 l'acabament.

Segons l'Arxiduc Lluís Salvador d'Habsburg, l'actual torre de defensa data del 1531. Més endavant es va dotar d'una hostatgeria: tot, a l'estil d'una típica possessió o casa fortificada. La torre de defensa està feta de marès i és de planta quadrangular d'uns 7,5 m. de costat i amb una alçada de 12 m. Es tracta d'una torre de dues plantes. La planta mitjana agafa la forma de volta de canó i té troneres en els murs i terrassa, des de la qual s'albira l'illot del Pantaleu i l'illa de La Dragonera.

Es conegut que Sant Elm / Sant Erasme fou un sant venerat com a auxiliador de navegants, sobretot pels navegants de la Nació Catalana. La dita veneració es va estendre, a mesura que l'expansió catalana s'eixamplava, sobretot per la Mediterrània. Fins i tot, s'anomenaven "santelms" les llumeneres o llumenetes que apareixien després d'una tempesta a les puntes de l'arbre de les embarcacions i a les seves antenes.

Conclusions parcials

Vista l'exposició anterior i fent una simple comparativa i un exercici d'aproximació, podem extreure les següents relacions:

a. Que Dragunara/Dragonera i Forti Sant l'ermu/ Torre de Sant Elm són dos topònims estesos per la Mediterrània.

-
- b. Que es tracta, en el nostre cas, de dos topònims o indrets costaners, geogràficament molt propers entre ells, tant a l'illa de Mallorca, tant a l'illa de Malta. No sabem si és fruit o no de la casualitat.
- c. Que els topònims Dragunara a Malta i Dragonera a Mallorca són un mateix mot, encara que, en aquest darrer cas, es tracti d'un mot polisèmic.
- d. Que els dos topònims són indrets que s'assemblen físicament a un drac.
- e. Que en ambdues illes es troben sargantanes o dragons.
- f. Que Dragunara/Dragonera és un mot derivat del llatí traco/traconis.
- g. Que per la presència a l'entorn d'aigua subterrània, escletxes o cavitats tan a Malta com a Mallorca, caldria incloure totes dues denominacions dins l'àmbit dels hidrònims.
- h. Que als dos indrets anomenats Sant l'Ermu a Malta i Sant Telm a Mallorca, s'hi havia aixecat una capella o oratori dedicat a aquest sant. Posteriorment ambdós oratoris van ser reforçats amb l'objectiu d'esdevenir enclavaments defensius. I tot això tenint en compte que Sant Elm fou un sant preeminent entre els navegants de la Nació Catalana.
- i. Que hi ha una llarga presència i domini català a Malta durant molts segles i que, per tant, la deixa lingüística catalana s'hi escampà, de la qual en són, possiblement, una mostra aquests topònims.

Conclusió final

Així doncs, tot i que no podem conferir a ciència certa que aquests topònims radicats a Malta tinguin una procedència genuïnament catalana, no podem descartar una més que probable influència catalana sobre aquests topònims maltesos, donada aquesta evident vinculació toponímica. Sobretot si som coneixedors de la intensa presència catalana a l'illa i de les semblances fonètiques més amunt evocades. A més cal tenir en compte, i sumar-hi, encara, els lligams, els contactes i la forta connexió històrica entre Malta i Mallorca mitjançant l'Orde de Malta.

Miquel Ques